

Маргарита ПРИМАК,
orcid.org/0000-0002-4881-3532

аспірантка кафедри образотворчого мистецтва, музикознавства та культурології
Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка
(Суми, Україна) 94meggie@gmail.com

БАНДУРНЕ МИСТЕЦТВО У РАКУРСІ КАМЕРНОГО ВИКОНАВСТВА

У статті розглянуто ансамблеві форми бандурного виконавства у сфері камерної музики. Камерний ансамбль нині є найпопулярнішою формою виконавства серед музикантів України і світу. Камерне виконавство як провідна галузь творчих надбань композиторів і виконавців має широку палітру виконавських можливостей. Стрімкий розвиток камерної музики відбувся завдяки активній композиторській творчості та зацікавленості виконавців-інструменталістів.

Основну увагу приділено камерно-інструментальному виконавству за участю бандури. Конструктивні можливості сучасної концертної бандури представлені повноцінним камерним інструментом, якому під силу виконання творів різної складності та жанрів: від народних пісень до відомих зразків академічної музики. Бандура з'явилась у камерно-ансамблевій музиці відносно недавно – у середині ХХ століття.

Автором окреслено поняття «камерне виконавство» у контексті розгляду таких дефініцій, як камерна музика, камерний ансамбль. Висвітлено процес становлення камерного виконавства у народно-інструментальному мистецтві. Проаналізовано ансамблеве виконавство бандуристів, досліджено процес появи камерного виконавства у бандурному мистецтві. Під час дослідження розглянуто класифікацію камерних ансамблів за інструментальним складом (однорідний і змішаний). У статті зосереджено увагу саме на змішаних (неоднорідних) камерних ансамблях за участю бандури. У статті автор розглядає фактори, які вплинули на розширення ансамблевих форм у камерному виконавстві, зокрема високий виконавський рівень, розширення репертуару, нові звукоутворювальні можливості.

Внаслідок аналізу сучасного камерного виконавства у бандурному мистецтві автор дійшла висновку, що найбільшою популярністю користуються темброво-неоднорідні форми камерного виконавства. У таких колективах бандура є професійним музичним інструментом, якому під силу музика різного рівня складності.

Ключові слова: бандурне мистецтво, камерне виконавство, камерний ансамбль, камерна музика, темброво-однорідний ансамбль, темброво-неоднорідний ансамбль.

Marharyta PRYMAK,
orcid.org/0000-0002-4881-3532

Graduate Student at the Department of Fine Arts, Musicology and Cultural Studies
Sumy State A. S. Makarenko Pedagogical University
(Sumy, Ukraine) 94meggie@gmail.com

THE ART OF BANDURA IN THE ASPECT OF CHAMBER PERFORMANCE

The article considers ensemble forms of bandura performance in the field of chamber music. Today, the chamber ensemble is the most popular form of performance among musicians of Ukraine and the world. Chamber performance as a leading branch of creative achievements of composers and performers has a wide range of performance opportunities. The rapid development of chamber music took place due to the active work of composers and the interest of instrumentalists.

The main attention is paid to chamber and instrumental performance with the participation of a bandura. The constructive possibilities of the modern concert bandura represent a full-fledged chamber instrument, which by virtue of performance of works of various complexity and genres: from folk songs to well-known samples of academic music. The bandura appeared in chamber and ensemble music relatively recently, in the middle of the 20th century.

The author outlines the concept of chamber performance in the context of consideration of the following definitions: chamber, chamber music, chamber ensemble. The process of formation of chamber performance in folk instrumental art is covered. The ensemble performance of bandura players was analyzed and the process of appearance of chamber performance in bandura art was studied. In the course of the research the classification of chamber ensembles by instrumental composition (homogeneous and mixed) was considered. The article focuses on mixed (heterogeneous) chamber ensembles with the participation of a bandura. In the article the author considers the factors that influenced the expansion of ensemble forms in chamber performance (high level of performance, expansion of repertoire, new sound-forming possibilities).

As a result of the analysis of modern chamber performance in bandura art, the author came to the conclusion that the most popular are timbre-inhomogeneous forms of chamber performance. In such groups, the bandura presents itself as a professional musical instrument, which is capable of music of varying levels of complexity.

Key words: bandura art, chamber performance, chamber ensemble, chamber music, timbre-homogeneous ensemble, timbre-inhomogeneous ensemble.

Постановка проблеми. Початок ХХ століття ознаменував нові шляхи розвитку бандурного мистецтва завдяки конструкційним змінам інструменту, жанрово-стильовим пріоритетам того часу, вдосконаленню освіти і розширенню форм виконавства. Нові соціально-політичні та культурні зміни в Україні сприяли динамічному розвитку бандурного мистецтва, що позначилося на багатьох його рівнях: конструктивно-органологічному, культурно-мистецькому, професійно-академічному, освітньому і комунікативному. Визначною подією ХХ століття стало зародження ансамблевого виконавства, а згодом і камерного, у бандурному мистецтві.

Камерне виконавство, зародившись ще в епоху Ренесансу, залишається найбільш затребуваним і популярним донині. Воно широко представлене сферами камерно-вокальної і камерно-інструментальної музики.

Аналіз досліджень. Бандурне мистецтво є предметом досліджень і дискусій для багатьох науковців. Вагомими є наукові дослідження О. Дубас, Б. Жеплинського, А. Омельченка, які у своїх працях аналізують переважно історичний аспект виконавства на бандурі, а також окремі статті Н. Брояко, Н. Морозевича та І. Панасюка, які вивчають бандуру в академічно-виконавському аспекті. Камерному ансамблю присвячено низку праць професора, доктора мистецтвознавства І. Польської. Камерний ансамбль за участю бандури частково та у повному обсязі досліджується мистецтвознавцями і практиками бандурного мистецтва, такими як В. Дутчак, І. Лісняк, Л. Кияновська, Г. Матвіїв, Л. Павленко, М. Пономаренко, Т. Слюсаренко, Т. Яницький.

Камерні ансамблі за участю бандури не обмежені у виборі репертуару, тому можуть виконувати твори різних жанрів. Бандура у такому ансамблі постає як рівноправний учасник із широкими можливостями і своєрідним колоритом. Незважаючи на досить широке опрацювання сучасними науковцями ансамблевого бандурного мистецтва, питання про особливості виконавства у камерних складах за участю бандури не є досить вивченими, що свідчить про **актуальність** цього дослідження.

Мета роботи полягає у визначенні особливостей бандурного мистецтва в аспекті камерного виконавства.

Виклад основного матеріалу. Нині виконавство на бандурі набуває широкого поширення. Відбувається популяризація інструменту завдяки використанню бандури як сольного інструменту, так і як учасника камерних ансамблів. Ансамб-

леве виконавство України доволі стрімко розвивається і видозмінюється. Камерний ансамбль нині є найпопулярнішим серед ансамблевих видів виконавства.

Професор і доктор мистецтвознавства І. Польська у своїй монографії дійшла закономірного висновку про те, що у кінці ХХ століття «...камерність стає однією із принципів домінант сучасного мистецтва» (Польська, 2001: 37).

Камерне виконавство має неповторні, характерні риси, пов'язані з особливостями його соціального, просторового, комунікативно-психологічного, темброво-акустичного функціонування. Важливим фактором функціонування камерного виконавства є особлива емоційно-психологічна атмосфера, що створюється, зокрема, і завдяки просторовій, акустичній, психологічній специфіці самої обстановки камерних приміщень (Польська, 2001: 4).

Виникнення поняття «камерна музика» історично пов'язано з епохами Відродження і Бароко. Активний розвиток, поширення і розквіт камерного виконавства в цей період зумовлені цілою низкою причин, однією із найістотніших серед яких була «... велика простота способу виконання (адже довгий час під виразом «камерна музика» розуміли просто скромне домашнє музикування для власного задоволення)» (Польська, 2001: 17).

Камерне виконавство є особливою областю функціонування музичного мистецтва, що співвідносить композиторську і виконавську діяльність, яка відрізняється гармонійною художньою узгодженістю, збалансованістю і цілісністю.

Досить чітко визначення камерного ансамблю, що підкреслює його значну відмінність від камерної музики, є у відповідній статті у другому томі «Музичної енциклопедії»: «камерний ансамбль – це 1) група артистів, які виступають як єдиний художній колектив із виконанням камерної музики. Найпоширенішими є камерні інструментальні ансамблі. Зустрічаються також камерні вокальні ансамблі змішаного складу; 2) музичний твір, написаний для невеликої групи виконавців – інструменталістів чи вокалістів, а також для вокально-інструментального складу (Польська, 2001: 18).

Змістом поняття «камерний ансамбль» є, з одного боку, синтез властивостей ансамблевості (ансамблевої спільності, узгодженості, гармонії цілого і приватного), а з іншого – камерності (корпоративної цілісності, орієнтації на малий замкнений простір і невелику кількість учасників – «людський вимір», поглибленої психологічності або сердечної задушевності спілкування).

Камерна музика виявилася найбільш чутливою до запитів часу, найпоказовішою для аналізу та

оцінки внутрішніх імпульсів розвитку світового музичного процесу (Польська, 2001: 5).

Камерні ансамблі у складі класичних і народних інструментів можна назвати новою тенденцією у музичному мистецтві кінця ХХ – початку ХХІ століття. Це явище свідчить про досягнення високого рівня виконавства представниками народно-інструментального ансамблю та його «визнання на рівні традиційних різновидів академічного камерного музичного мистецтва» (Давидов, 2000: 15).

Сучасні вітчизняні ансамблі якісно представляють камерне виконавство в Україні та за її межами. Ми вважаємо, що сучасне камерне виконавство вже вийшло за межі класичної камерної музики через запити часу і нинішнього слухача. Раніше камерна музика стосувалася переважно академічного інструментарію, мала певні усталені форми виконавства та виконувалася лише для певного кола слухачів. Із часом ці межі значно розширилися, камерне виконавство отримало низку нових властивостей і функцій. Цій поліфункціональності камерного ансамблю слугують такі чинники: по-перше, високий рівень підготовки музикантів; по-друге, велика кількість авторських творів для ансамблів різної форми і складності; по-третє, нові виконавські можливості інструментів завдяки їхньому вдосконаленню; по-четверте, нові поєднання тембрів музичних інструментів між собою.

На зламі останніх століть почали набувати популярності неоднорідні ансамблі, що об'єднують інструменти, різні не лише за тембром, але і за специфікою звуковидобування. Така тенденція притаманна як академічним, так і народним інструментам. Відомі камерні ансамблі, зокрема, у складі усталених академічних інструментів (струнний квартет, квінтет, ансамблі за участю фортепіано та інші), народних інструментів (баян і бандура, акордеон і гітара тощо). Але особливу увагу ми хочемо звернути на поєднання академічних і народних інструментів у камерному ансамблі (віолончель, акордеон, дві домри, кобза; дві скрипки, бандура, віолончель; бандура і гітара; струнний квартет, орган і бандура; бандура, струнні та ударні інструменти та інші). Це свідчить про те, що виконавці на народних інструментах вивели інструменти на такий рівень професійності та майстерності, на якому вже знаходяться академічні інструменти (фортепіано, флейта, скрипка, віолончель тощо). Нині дуже популярним є також залучення народних інструментів до сучасних колективів. Представники народного інструментарію входять до різного складу джазових та естрадних ансамблів.

Камерний ансамбль не дарма називають осередком найяскравішого вияву основних закономірностей та особливостей ансамблевості. У камерному виконавстві всі музичні інструменти виконують рівноправні партії, тобто не акомпанують один одному, а успішно взаємодіють і комунікують між собою. Варто наголосити, що нині камерно-ансамблевим колективам під силу виконання музики будь-якого жанру і рівня складності.

Бандурне мистецтво у ракурсі камерного виконавства почало своє існування досить недавно. Хоча бандура вважається відносно новою у камерному виконавстві, проте вона вже змогла зарекомендувати себе як рівноправний учасник камерного ансамблю, який має свою ідентичність. Ця ідентичність завдяки неповторній будові і конструкції інструменту збагачує камерні колективи особливим тембром, мікроінтонаційними і сонористичними можливостями виконавства. Такі технічні можливості бандури можуть втілити творчі запити сучасних композиторів і виконавців. Ми хочемо підкреслити вищезазначене думкою доктора мистецтвознавства, професора Віолетти Дутчак: «І саме цей новітній характер такого музикування породжує надзвичайно широку палітру можливостей, коли в єдиному часовому просторі співіснують як більш давні усталені форми (наприклад капели, жіночі тріо, які вже мають апробований часом, композиторським і виконавським досвідом пріоритет), так і сучасні, причому саме статус бандури як інструмента, що об'єднує гру і спів, породжує не лише нові інструментальні, але і вокально-інструментальні форми. Бандурне мистецтво стає своєрідним проміжним центром між хоровою, вокальною та інструментальною, оркестровою музикою» (Дутчак, 2017).

Дослідниця Н. Супрун пише, що кобзарське мистецтво, сформувавшись ще у ХVІ–ХVІІ століттях, мало переважно індивідуальний характер до ХХ століття. Лише із подання основоположника новітнього кобзарства Гната Хоткевича відбулося зародження і подальший розвиток колективної форми бандурного виконавства (Супрун, 1997: 84).

В. Дутчак повідомляє, що на початку ХХ століття лише поодинокі факти історії свідчать про спроби створення ансамблів кобзарів-бандуристів (Дутчак, 2017).

Тобто бандурне музикування до ХХ століття було переважно сольним, і лише окремі поодинокі факти свідчать про деякі моменти колективного виконавства. Різний стрій бандур того часу, відсутність професійних музикантів цілком вірогідно могли слугувати перепоною для створення колективів музикантів.

Зародження **камерного виконавства у бандурному мистецтві** відбулось у першій половині ХХ століття. Внаслідок своєї природи бандура із початку свого існування була призначена як супровід під спів музиканта. Лише згодом завдяки багатьом факторам бандуристам стала доступною і камерно-інструментальна музика.

Першими ансамблями у бандурному виконавстві стали чоловічі інструментальні та вокально-інструментальні ансамблі бандуристів. Наступним етапом було створення капел бандуристів, у котрих бандурне виконавство поєдналось із хором співом. Із часом ансамблевий склад за участю бандури став різноманітнішим: дитячі, жіночі, чоловічі ансамблі малої форми (дуети, тріо, квартети); ансамблі народних інструментів за участю бандури; ансамблі академічно-народного інструментального складу. Залучення бандури до численних камерних ансамблів, на нашу думку, свідчить про досягнення виконавцями-бандуристами високого рівня професійної майстерності.

Вагомий внесок у процес професіоналізації бандурного мистецтва принесла діяльність таких педагогів, як С. Баштан, В. Герасименко, М. Геліс, В. Кабачок, Я. Пухальського. Завдяки їхньому педагогічному внеску у навчальних закладах почали створювати професійні ансамблі бандуристів, тобто перші камерні колективи.

Залучення народного інструментарію до академічної сфери камерно-інструментального виконавства (колективи за участю піаністів, скрипалів, духовиків разом із народниками) стала можливою завдяки таким чинникам: хроматизація народних інструментів, удосконалення їхніх конструкцій, професіоналізація освіти «народників», інтенсивний розвиток камерно-інструментальної творчості (остання третина ХХ – початок ХХІ століття), що зумовило написання різностильових і високохудожніх творів. Співпраця композиторів Львівської, Київської, Харківської, Донецької та Одеської шкіл із виконавськими колективами, спрямування творчого задуму на конкретний **камерно-інструментальний ансамбль**, на особливості виконавського стилю, технічні можливості, тембрально-колеристичне трактування інструментарію значно активізувало діяльність камерно-інструментальних ансамблів народних інструментів і стимулювало формування їх власної неповторної манери виконання.

Масове залучення бандури до камерного виконавства можна спостерігати тільки у ХХІ столітті, коли бандурне мистецтво вийшло на академічний рівень, а вдосконалена конструкція інструменту відкрила нові виконавські можливості.

Камерні ансамблі за участю бандури не обмежені у виборі репертуару, тому можуть виконувати

твори різних жанрів. Бандура у такому ансамблі постає як рівноправний учасник із широкими можливостями і своєрідним колоритом. Утвердженню бандури у камерному виконавстві сприяють численні поповнення оригінальними творами і перекладеннями репертуару (перекладення Р. Гриньківа, В. Зубицького, Л. Федорової та сучасні оригінальні твори А. Бойко, Ок. Герасименко, О. Горобченко, Д. Губ'яка, Р. Лісової, В. Павліковського).

Слід зауважити, що твори для змішаного (переважно нетрадиційного) складу ансамблів за участю бандури посіли істотне місце у сучасному бандурному мистецтві. На відміну від класичного складу камерно-інструментальних ансамблів сучасні камерні жанри пов'язані із різноманітними за складом інструментальними ансамблями.

Серед **сучасних камерних ансамблів** у камерному виконавстві за участю бандури ми хочемо виділити такі види (залежно від звукоутворювальної специфіки інструментів):

- темброво-однорідні (схожі за способом звукоутворення і тембром): бандура і скрипка; бандура і гітара; ансамбль бандуристів;
- темброво-неоднорідні (різні за тембром та звуковидобуванням): бандура і фортепіано; віолончель, акордеон, дві домри, кобза; дві скрипки, бандура, віолончель; струнний квартет, орган і бандура; бандура, струнні та ударні інструменти; бандура та орган; бандура і флейта; бандура і саксофон та інші.

Поява нових форм у камерному виконавстві відбулась унаслідок таких факторів:

1) досягнення високого рівня виконавської майстерності окремих інструментальних шкіл (бандурної, баянної тощо);

2) наявність оригінального репертуару для камерних ансамблів за участю народних інструментів: соната (А. Коломієць “Українська соната” для бандури і фортепіано), концертна п'єса (К. Мясков «Концертна п'єса»), концертно (А. Гайденко “Quasi buffo” для домри (кобзи) і фортепіано), імпровізаційна музика (І. Тараненко “A prima vista” для квартету саксофонів, що солують перкусіоніста, бандуриста та автора (рояль), вокальний триптих (В. Ольшевський “Вокальний триптих” для сопрано, бандури, скрипки та гітари), обробка народної пісні та інші;

3) споріднені звукоутворювальні можливості інструментів дозволили поєднати народні інструменти з академічними:

- багатофактурність і поліфонічність баяну (акордеону) відкрила можливості поєднання його із флейтою, органом, скрипкою, віолончеллю, фортепіано (С. Губайдуліна “7 слів Ісуса Христа” для баяна, віолончелі і струнних, де інструменти дістають роль тембрів-персонажів);

• струнно-щипковий спосіб звуковидобування на бандурі та гітарі дав змогу поєднати ці інструменти зі струнними, клавесином, органом, фортепіано та іншими.

Нині камерне виконавство є пріоритетною сферою для сучасних композиторів, найбільш плідний розвиток якого починається із кінця ХХ століття. Камерні ансамблі є набагато меншими, тим самим зручнішими, ніж масштабні симфонічні, вокально-симфонічні, оперні жанри. Отже, така музика позначена більшими можливостями для різноманітного експериментування (із музично-виражальними засобами-тембрами та їхніми різноманітними поєднаннями, динамікою, загалом із музичним звуком; прийомами гри на різних інструментах).

Музика у сучасному камерному виконавстві за участю народних інструментів забарвлюється такими стильовими характеристиками, як «атональність, мікроінтонаційність як джерело формотворення, наскрізність метро-ритмічної структури, абстрактні образи, втілені за допомогою алеаторичних прийомів та ефектів “percussions” (набір ударних інструментів)» (Пасічняк, 2010).

Зауважимо, що сучасні композитори прямо використовують звучання народних інструментів на відміну від початку минулого століття, коли композитори найчастіше імітували таке звучання. У будь-якому ансамблевому виконавстві, зокрема у бандурному, використовується така форма викладу, як одночасне гармонійне звучання всіх партій. У ракурсі камерного виконавства бандура ще не набула такого визнання, як, наприклад, фортепіано чи скрипка, але використання тембру бандури у

камерній музиці стає дедалі популярнішим. Бандура вважається народним інструментом, хоча виконавство на ній досягло академічного рівня, а вдосконалена конструкція інструменту дозволяє виконувати твори різної складності. У репертуарі камерних ансамблів за участю бандури багато перекладень перлин класичної музики, концертів для бандури із фортепіано чи оркестром, авторських інструментальних творів (етюдів, сонат, прелюдій тощо).

Узагальнюючи вищезазначене, можна зробити **висновок**, що камерне виконавство нині представлено різноманітними ансамблевими формами і їхнім інструментальним складом. Бандуру з успіхом залучають до ансамблів різного складу як однорідні, так і неоднорідні колективи. На нашу думку, камерні темброво-неоднорідні ансамблі є найперспективнішими у розвитку бандурного мистецтва. Адже для бандуриста (так само, як і для інших виконавців) у таких колективах відкривається широке коло можливостей для виконавства. По-перше, бандура розкриває себе з іншого технічно-виконавського боку та позиціонується вже як інструмент високого виконавського рівня. По-друге, репертуар бандуристів збагачується оригінальними композиціями або аранжуванням уже відомих творів. По-третє, у такому ансамблі всі учасники вдосконалюють навички колективного виконавства.

Отже, камерне виконавство знайшло своє яскраве виявлення у ракурсі бандурного мистецтва. Свідченням цього є масове залучення бандури до багатьох українських і закордонних проєктів та її участь у різних камерних ансамблях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Давидов М. А. Баян-акордеон в камерному мистецтві на стику століть. *Науковий вісник НМАУ ім. П. І. Чайковського: Музичне виконавство*. 2000. Вип. 8. С. 7–15.
2. Дутчак В. Г. Основні тенденції у сучасному бандурному виконавстві України та української діаспори. Актуальні проблеми народно-інструментального виконавства в Україні: історія і сучасність: зб. наук. пр. Рівнен. держ. гуманіт. ун-т, Ін-т мистецтв; редактор-упорядник Л.І. Горіна. Рівне : Волинські обереги, 2017. 264 с.
3. Пасічняк Л. М. Ансамблеве виконавство на народних інструментах у контексті академічного камерного музичного мистецтва. *Наукові збірки Львівської нац. муз. академії ім. М. В. Лисенка*. 2010. Вип. 24. С. 372-381. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzlnma_2010_24_46
4. Польская И. Камерный ансамбль: история, теория, эстетика. Монография. Харьков : Харьковская государственная Академия, 2001. 390 с.
5. Супрун Н. О. Гнат Хоткевич – музыкант. Рівне : Ліста, 1997. 280 с.

REFERENCES

1. Davydov M. Bayan-accordion v kamernomu mystetstvi na styku stolit [Bayan accordion in chamber art at the turn of the century]. *Naukovyi visnyk NMAU im. P. I. Chaikovskoho : Muzychne vykonavstvo*. 2000. Vyp. 8. P. 7-15 [in Ukrainian].
2. Dutchak V. H. Osnovni tendentsii v suchasnomu bandurnomu vykonavstvi Ukrainy ta ukrainskoi diaspory [The main trends in modern bandura performance of Ukraine and the Ukrainian diaspora] // Aktualni problemy narodno-instrumentalnoho vykonavstva v Ukraini: istoriia i suchasnist : zb. nauk. pr. / Rivnen. derzh. humanit. un-t, In-t mystetstv; redaktor-uporiadnyk L.I. Horina Rivne : Volyn. Oberehy, 2017. 264 p. [in Ukrainian].
3. Pasichniak L. M. Ansambleve vykonavstvo na narodnykh instrumentakh u konteksti akademichnoho kamernoho muzychnoho mystetstva [Ensemble performance on folk instruments in the context of academic chamber music]. *Naukovi zbirky Lvivskoi nats. muz. akademii im. M. V. Lysenka*. 2010. Vyp. 24. S. 372-381 [in Ukrainian]. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzlnma_2010_24_46
4. Pol'skaya I. Kamernyj ansambl': istoriya, teoriya, ehstetika [Chamber ensemble: history, theory, aesthetics]. *Monografiya. Khar'kov : Khar'kovskaya gosudarstvennaya Akademiya*, 2001. 390 s. [in Russian].
5. Suprun N. O. Hnat Khotkevych – muzykant [Gnat Hotkevich is a musician]. Rivne : Lista, 1997. 280 s. [in Ukrainian].